DÜŞÜNCE TARİHİ 1

Editör
Sayim Türkman

nobel

DÜŞÜNCE TARİHİ 1

Editör: Sayim Türkman

Yayın No.: 4478
Beşeri Bilimler/Tarih No.: 160
ISBN: 978-625-427-533-3
E-ISBN: 978-625-427-534-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2022

© Copyright 2022, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Türkman, Sayim.
Düşünce Tarihi 1 / Editör: Sayim Türkman
1. Basım, XVIII + 316 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-427-533-3
E-ISBN: 978-625-427-534-0
1. Düşünce Tarihi 2. Uygarlık Tarihi 3. Düşünürler 4. Biyografi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ASKERÎ BİR KİŞİLİK OLARAK AHMED CEVAD PAŞA

Naime Yüksel Karasu

Giriş

Osmanlı Devleti'nde önemli görevleri yerine getirmiş devlet adamlarından biri olan Ahmed Cevad Paşa (1850-1900), 1865-1900 yılları arasında görece kısa süren ömrünün büyük bir kısmını devlet hizmetinde geçirmiş, özellikle Osmanlı askerî tarihi konusunda önemli eserler bırakmış, önemli devlet kademelerinde bulunmuş büyük bir devlet adamıdır. Asker kökenli bir aileye mensup olan ve iyi bir tahsilden sonra sadrazamlık makamına kadar yükselen Ahmed Cevad Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na da katılmış, çeşitli dillere hâkim olması sebebiyle de sınır tespitlerinde yer almıştır.[1] Çetine Elçiliği, Girid Vali Vekilliği, Sadrazamlığı ve sonrasında görev aldığı farklı memuriyetleri ile hem memleketin farklı yerlerinde bulunarak eyalet işlerine hâkim olmasını hem de farklı görevlerde tecrübeler edinmesini sağlamıştır. Ahmed Cevad Paşa'nın önemli devlet görevlerinde bulunmuş olması hem siyasi hem de askerî yönden devletin çöküşünü yakından gözlemlemesine imkân vermiş ve çeşitli nitelikte yapmış olduğu yayınlarla özellikle literatüre askerî tarih literatürüne büyük katkılar sağlamıştır. Ahmed Cevad Paşa'nın aynı zamanda on beş günde bir çıkan Yâdigâr isimli gazetede tarih, edebiyat, kimya ve ahlak gibi güncel ve ilmî meseleleri içeren farklı konularda yazıları da çıkmıştır.[2] Paşa'nın gazete konusundaki bu ilk çalışmalarını 1880 yılında getirilmiş olduğu görevle devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu dönemde hem memuriyet hayatın-

[1] Örneğin, aşağıda ele alınacağı gibi 93 Harbi sonrasında Doğu Anadolu'da sınırları belirleme komisyonunda görev almıştır. Sonrasında ise *Sırbistan* ile sınırların belirlenmesi komisyonunda bulunmuş ve Yunanistan ile sınırların tespitinde önemli görevleri yerine getirmiştir. Mehmet Mercan, *Sadrıazam Ahmed Cevad Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, 11, 13-14.

[2] M. Tayyip Gökbilgin, "Cevad Paşa", *İA*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1963, s. 112.

da göstermiş olduğu başarılar hem de bu alanda kabiliyetine bağlı olarak Ceride-i Askeriyye gazetesinin baş muharrirliğine getirilmiştir.[3]

Osmanlı tarihi için en uzun yüzyıl olarak isimlendirilen XIX. yüzyılın ikinci yarısında hem askerî hem de ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerine kaleme almış olduğu eserleri gerek yazıldığı dönemde ve gerekse günümüzde özellikle Osmanlı askerî tarihi üzerine araştırma yapmak isteyenler için önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Nitekim bu dönem, dağılma süreci ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti için kendini yenileyerek eski görkemli günlerine geri dönebilmek amacıyla ıslahat hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Özellikle II. Mahmud dönemi ile başlayan ıslahatlar, bütün yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu ıslahatlar içerisinde askerî alanda yapılanlar devlet için her zaman öncelikli olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle II. Abdülhamid döneminin bir asker ve devlet adamı olarak askerî tarihçilik ve askerî teşkilat tarihi açısından Ahmed Cevad Paşa'nın yazdığı eserleri büyük önem arz etmektedir. Ahmed Cevad Paşa'nın bu alanda yazdığı eserleri, tez çalışması kapsamında Latin harflerine çevrilerek modern araştırmacı ve okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Bununla beraber Ahmed Cevad Paşa'nın hayatı ve çalışmaları hakkında yapılan çalışmalar sınırlı seviyede olup siyasi ve idari yönünü ele alan sadece bir doktora çalışması mevcuttur.[4]

Ahmed Cevad Paşa, iyi bir eğitim görmüş, zeki, akıllı, çalışkan, cesur ve hamiyetli bir kişiliğe sahiptir. Askerî görevlerinde olduğu gibi diplomatik kariyerinde de başarılı işlere imza atmıştır. Gerek bu konudaki muvaffakiyetleri gerekse kendisinde bulunan özel şifre ile olup bitenleri saraya düzenli bir şekilde bildirmesi sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'in güvenini kazanmıştır.[5] Cevad Paşa, II. Adbülhamid'in kendi yetiştirdiği ve kıymet verdiği sadrazamlardan biri olmuştur.[6]

---

[3] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "Ahmed Cevad Paşa", *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C. III, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 1475.

[4] Ahmed Cevad Paşa'nın siyasi ve idari yönünü ele alan doktora çalışması: Mehmet Mercan, *Sadrıazam Ahmed Cevad Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998; Bu eser dışında Nahit Öztürk tarafından hazırlanan bir de bitirme tezi bulunmaktadır. Nahit Öztürk, Cevad Paşa, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 1970; Eserleri ile ilgili yapılan çalışmalar ise şu şekildedir: Ahmet Hilmi Çoban, *Ahmet Cevat Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Râbi') Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009; Nur Budak, *Ahmed Cevad Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Evvel) Adlı Kitabının Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2016; Mustafa Emre Şeker, *Ahmed Cevad Paşa'nın Târîh-i Askerî-i Osmanî İsimli Yazma Eserinin Işığında Nizâm-ı Cedîd Dönemi ve Askeri Reformlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.

[5] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 297.

[6] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 37.

1. Ahmed Cevad Paşa'nın Hayatı ve Askerî Şahsiyeti

Ahmed Cevad Paşa, Kara Hisâr-ı Sâhib'li Kabaağaçlızâde Albay (Miralay) Mustafa Asım Bey'in oğludur.[7] 1850 yılında Şam şehrinde dünyaya gelmiştir.[8] Bazı kaynaklarda ailesinin Türkmen aşiretinden olup atalarının Antalya'nın Elmalı ilçesinden olduğu belirtilmektedir. Sonrasında ailesi, o bölgeden muhtemelen bugünkü Afyon ve Elmalı'ya yakın olan Denizli Sarayköy'de bulunan Kabaağaç köyüne göç ederek yerleşmişlerdir. Bir müddet sonrasında ise Afyonkarahisar bölgesine gelerek burada medreseler kurmuş, ilim ile meşgul olmuşlardır.[9] Babası Mustafa Asım Bey, Arapça ve Farsçayı iyi bildiği için Namık Paşa'nın maiyeti ile Katiplik görevi için Şam'a gitmiştir. Burada görevli olduğu sırada şehrin ileri gelen ailelerinden Hattat-zâdeler ailesinden Zehra Hanım ile evlenmiştir.[10]

Ahmed Cevad Paşa annesini ve babasını küçük yaşta kaybetmesinden dolayı dönemin Rumeli kazaskeri olan Atıfzâde Hüsameddin Efendi -daha sonra Şeyhülislâmlık görevine getirilmiştir- tarafından himaye edilmiştir.[11] Annesini ve babasını kaybettiğinde kendisi 12, ablası Sare 13, kardeşi Mehmed Şakir'in ise 7 yaşında olduğu bilinmektedir.[12] Ahmed Cevad Paşa'nın özel hayatına yönelik çok fazla bilgi olmamakla birlikte yapmış olduğu iki evlilikten ilki hakkında da bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak ikinci evliliğini Çerkez asıllı Nimet Hanım ile yaptığı bilinmektedir. Çocuğu konusunda da herhangi bir bilgi yoktur.[13]

---

7 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 415; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. 1, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 327; Abdülkadir Özcan, "Cevad Paşa", *TDVİA*, C. 7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 430. Ahmed Cevad Paşa'ya ait tüm kaynaklarda Paşa Afyonkarahisarlı olarak geçmektedir. Ancak Mehmed Süreyya'nın eserinde Ahmed Cevad Paşa'nın babası ile ilgili kısa bir bilgi bulunmakla birlikte aynı eserin farklı cildinde "Konyalı Miralay Mustafa Asım Bey'in oğlu" şeklinde ifade edilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. 6, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1757, dp. 13.

8 Babinger doğum tarihini tam olarak 6 Kasım 1850 şeklinde vermektedir. Babinger, *age.,* s. 415; Ahmed Cevad Paşa'nın doğum tarihini 1851 olarak veren kaynaklar da bulunmaktadır. Bk. Şirin Devrim, *Şakir Paşa Ailesi*, Çev. Semra Karamürsel, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 14; Gökbilgin, *agm.*, s. 111; Necdet Öztürk-Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları, Osmanlı Tarihçileri-Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 254; Özcan, *agm.,* s. 430.

9 Mercan, *agt.*, s. 2. Dedelerinden ve akrabalarından bazıları müderrislik, hattatlık, müsellimlik ve muhassıllık gibi görevlerde bulunmuşlardır. Mehmed Zeki Pakalın, "Cevad Paşa (Ahmed Cevad Paşa)" *Sicil-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi,* C. V, Yayına Haz. Özen Tok, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 19.

10 Pakalın, *age.*, s. 18; Devrim, *age.,* s. 15; Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C. II, Yayına Haz. Ahmet İlaslı, Afyon 1991, s. 306-307.

11 Özcan, *agm.,* s. 430.

12 Pakalın, *age.*, s. 19.

13 Mercan, *agt.*, s. 120-121; Devrim, *age.*, s. 14.

Ahmed Cevad Paşa'nın kardeşi Mehmed Şakir Paşa da (1855-1914) ilk önce askerî eğitim almış, diplomat olarak çeşitli görevlerde bulunmuş ve aynı zamanda yazar olarak kıymetli eserler kaleme almış bir kişidir.[14] Şakir Bey, Çetine ve Roma elçiliklerinde ataşemiliterlik görevinde bulunmuş ve ağabeyi Cevad Paşa Sadrazamlık görevindeyken baş yaverliğini yapmıştır.[15] Mehmed Şakir Paşa da ağabeyi gibi kültürlü, okuyup yazan bir kişidir. Askerlik, istatistik, kimya, seyahat, siyaset, takvim, talim ve terbiye, tarih ve ticaret konularını içeren 510 ciltten oluşan kitapları, eşi tarafından 1914 yılında Arkeoloji Kütüphanesine bağışlanmıştır.[16] Aynı zamanda Şakir Paşa'nın oğlu Halikarnas Balıkçısı olarak tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı, son devir Türk hikâye ve roman yazarlarındandır.[17]

Ahmed Cevad Paşa ilk eğitimini Bursa ve İstanbul'da aldıktan sonra Harbiye Mektebine girmiş, buradaki eğitimini 1869 senesinde başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra Erkan-ı Harbiye Mektebinden Erkân-ı Harb Mülâzımı olarak iyi bir derece ile mezun olmuştur.[18] Paşa, Harbiye Mektebinden ve kurmay sınıfından çıktıktan sonra mühim ve muhtelif hizmetlerde bulunmuştur.[19] 17 Ocak 1871 tarihinde Erkân-ı Harp olan Ahmed Cevad Paşa, Yâver-i Harb-i Şehriyârîliğe getirilmiştir. Paşa'nın başarılı eğitim hayatı onun ileride alacağı yüksek görevlerde etkili olmuştur. Sarayda görevli bulunduğu süre zarfında kendini ilmî açıdan da geliştirmek için zaman ayırmış ve ilk ilmî eserini bu dönemde ortaya koymuştur. Görevdeyken *Mâlûmâtü'l-Kâfiye fî Memâliki'l-Osmâniyye* ismiyle kaleme aldığı eserini dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'e takdim edince onun beğenisini ve takdirini kazanmış, terfi alarak Binbaşılığa yükseltilmiştir. 1872-73 yıllarında Yaver-i Harb-i Dar-ı Şûrâ-yı Askerî hizmetine devam etmiştir.[20] Paşa bir süre Harbiye Mektebinde matematik öğretmenliği yaptıktan sonra beşinci ordu Erkân-ı Harbiyesine gönderilmiştir. Paşa, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda görev alıncaya kadar V. Ordudaki görevine devam etmiştir.[21]

---

14 Paşa ile ilgili olarak ayrıca bk. Devrim, *Şakir Paşa Ailesi*, Çev. Semra Karamürsel, Doğan Kitap, İstanbul 2010; Mehmed Zeki Pakalın, "Şakir Paşa (Mehmet Şakir Paşa)", *Sicil-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi,* C. XVII, Yayına Haz. Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 69-70.

15 Pakalın, *age.,* C. XVII, s. 70.

16 Havva Koç, "Arkeoloji Kütüphanesi", *TDVİA*, C. 3, DİA Yayınları, İstanbul 1991, s. 381.

17 Özcan, *agm.,* s. 430.

18 BOA, *DH. SAİD.d*., 2/1006; İnal, *age.*, s. 1473; Gökbilgin, *agm.,* s. 111.

19 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, C. 3, Yayına Haz. İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul 1975, s. 42.

20 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (1289/1872)*, nr. 27, s. 99-100; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (1290/1873)*, nr. 28, s. 81.

21 Öztürk-Yıldız, *age.,* s. 254.

Ahmed Cevad Paşa, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Bu cephede göstermiş olduğu üstün başarılardan dolayı terfi alan Paşa, Miralay rütbesine yükselmiştir.[22] Savaş sonrasında Erkân-ı Habiye Dairesinde göreve başlamış, aynı daire tarafından neşredilen Ceride-i Askeriyenin yazı işleri müdürlüğünü de yapmıştır.[23] Ahmed Cevad Paşa, birçok görevi aynı zamanda yerine getirirken bir taraftan da sınır tespit komisyonlarında görev almıştır. Bu konuda ilk görevi, Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra sınır tespiti konusunda Osmanlı Devleti ile sorunları devam eden Yunanistan ile sınırın tashihi konusunda olmuştur. Nitekim bu konu iki devlet arasında bir sorun olmaktan çıkarak Berlin Konferansında (1878) gündeme getirilmiş ve uluslararası sahaya taşınmıştır. Sorunun çözümü sonrasında Paşa, Berlin Antlaşması'na göre Yunanistan sınırının tespitinde fen memuru olarak yer almıştır.[24] 93 Harbi sonrasında Sırbistan ile sınır tespitine yönelik kurulan komisyonda ikinci komiser olarak tayin edilmiştir. Sırbistan sınırının belirlenmesinden sonra Haziran 1880 tarihinde Doğu Anadolu'da Rusya ile sınırın belirlenmesinde komiser olarak tayin edilmiş ve Erzurum'a görevlendirilmiştir.[25]

Ahmed Cevad Paşa; Kurmay Albay, Hünkâr Yaveri ve 1884 yılında da Karadağ'ın merkezine Çetine elçisi olarak atanmıştır.[26] Elçiliğe tayin edilmesinden kısa bir süre sonra Prens'in daveti üzerine ülke içerisinde 28 günlük bir seyahat yapmıştır. Bu seyahatin sonunda bir seyahatname bile kaleme almıştır.[27] Paşa Çetine sefirliği görevini yaptığı dönemde Karadağ hudut meselesine dair kendisinden bir takrir vermesi de talep edilmiştir. Bu talebe cevaben yaz-

---

[22] Özcan, *agm.,* s. 430.

[23] İnal, *age.*, s. 1475.

[24] Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. II, Yayına Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 171; Rifat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881), *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri,* Ankara 1986, s. 217-218; İbnülemin Mahmut Kemal'in eserinde 3.500 kuruş maaş ile fen memuru sıfatı ile hizmet ettiği belirtilmektedir. İnal, *age.*, s. 1475; Erkân-ı Harbiye'den Ahmed Cevad Paşa Yunan sınırının belirlenmesine yönelik oluşturulan birinci komisyonda Ahmed Muhtar Paşa uhdesinde görevlendirilmiştir. BOA, *Y.EE.* 111/1. (H. 23 Cemaziyelevvel 1295 / M. 25 Mayıs 1878).

[25] Mercan, *agt.,* s. 13-15; Ahmed Cevad Paşa tarafından hazırlanan Osmanlı-İran sınırı ile ilgili haritalar için bk. BOA, *HRT.h.*, 443; BOA, *HRT.h.*, 444. (H. 29 Zilhicce 1300 / M. 31 Ekim 1883).

[26] BOA, *DH. SAİD.d.*, 2/1006; Babinger, *age.,* s. 415; II. Abdülhamid, Ahmed Cevad Paşa'yı Çetine'ye elçi olarak tayin ettikten sonra Çit Köşkü'nde huzuruna kabul edip ona şu nasihatlerde bulunmuştur: *"Sizi mühim bir memuriyete tayin ediyorum, Karadağ Prensi İstanbul'a geldi, sadakat arz etti. Onun Devlet-i Aliyye'ye sadık kalmasını arzu ediyorum. Prensin Rusya ve Avusturya'nın menfaatlerine alet olmayıp Devlet-i Aliyye'ye sadık kalması için çaba gösteriniz. Bâbıâlîce müşkilâta tesadüf ederseniz tesviyesini vaad ederim. Karadağlılarla Gosineliler arasında ortaya çıkan husumetin âdem-i tekerrürüne dikkat edip beyhude birkaç asâkir-i şâhânenin orada işgaline sebebiyet verdirmeyin".* Mercan, *agt.,* s. 15-16.

[27] Ahmed Cevad Paşa'nın Karadağ Sayahatnemesi için ayrıca bk. Mehmet Mercan, "Sadrıâzam Ahmet Cevad Paşa'nın Karadağ Seyahatnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 102. İstanbul 1996.

dığı takririnde mesele ile ilgili ayrıntılı bilgi sunmuştur.[28] Paşa'nın elçi tayin edildiği sırada gözlerinden rahatsız olması[29] sonrasında ise başka rahatsızlıklarının da baş göstermesi üzerine 31 Temmuz 1888 tarihinde İstanbul'a çağırılmıştır. Cevad Paşa 24 Eylül 1888 tarihinde Yunan Kralı I. Georgios'un tahta çıkışının 25. Yıl dönümü sebebiyle Atina'ya fevkalade elçi sıfatıyla görevlendirilmiştir.[30] Paşa bu görevini başarı ile yerine getirmiş Yunanistan ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamış, Padişah II. Abdülhamid tarafından birinci rütbeden Mecîdi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.[31]

Ahmed Cevad Paşa, Atina'daki fevkalade elçi görevinden İstanbul'a döndükten sonra, 29 Temmuz 1889 tarihinde ferik olmuş ve aynı tarihlerde Girit'e Erkân-ı Harbiye Riyâsetine tayin edilmiştir.[32] Paşa, adada ilk iş olarak keşif gezisi yaparak ada hakkında teferruatlı bilgi edinmiş, bu gezinin sonunda bir layiha hazırlayarak dönemin padişahı II. Abdülhamid'e takdim etmiştir.[33] Nitekim Ahmed Cevad Paşa'nın sık sık sınır komisyonlarında sorunların çözümünde yer alması bu konuda uzman olarak kabul edilmesine sebep olmuş, zaman zaman bu konularda bilgi ve düşünceleri talep edilmiştir. Girit meselesinin halledilmesi için uygulanacak metotların belirlenmesine yönelik talep edilen bu layiha da II. Abdülhamid'in isteği üzerine hazırlanmıştır.[34] Özellikle Girit'te Kurmay Başkanlığında bulunduğu sırada kendini göstermiş ve 1890 tarihinde *Müşîrlik*[35] ile ödüllendirilmiş ve Girit Valisi Şakir Paşa'nın yerine vali vekili olarak tayin edilmiştir.[36] Ahmed Cevad Paşa'nın daha önce de ada ile ilgili yapmış olduğu araştırmalar özellikle Müslüman ve Hristiyan nüfusu iyi idare etmesine ve sevilen bir yönetici olmasına olanak sağlamıştır. Özellikle asayişin sağlanmasında hiç taviz vermemiş ve adada düzeni bozan kişiler ile ilgili kısasa kadar varan en etkili tedbirleri almakta geri kalmamıştır.[37]

---

28 BOA, *Y.PRK.EŞA.,* 4/108. (14 Cemaziyelevvel 1033/18 Şubat 1886).
29 İnal, *age.*, s. 1475.
30 BOA, *DH. SAİD. MEM*, 2/17; İnal, *age.*, s. 1476.
31 BOA, *DH. SAİD.d*., 2/1006.
32 Mercan, *agt.,* s. 37.
33 Ahmed Cevad Paşa'nın hazırlamış olduğu layiha hakkında geniş bilgi için bk. Mercan, *agt.,* s. 39-45. Ahmed Cevad Paşa, hazırlamış olduğu layihasının sonunda böyle bir layiha yazmasının sebebini Hristiyan valilerin devlete yapmış oldukları ihanetler olarak belirtmektedir. Mercan, *agt.*, 48.
34 BOA, *Y.PRK.UM.,* 15/60. (H. 25 Muharrem 1307 / M. 21 Eylül 1889).
35 Müşîrlik: Osmanlı Devleti'nde müşîr kelimesi Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra gerçek bir askerî rütbe olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zekeriya Türkmen, "Müşîr", *TDVİA*, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 160.
36 Babinger, *age.,* s. 415; Bazı kaynaklarda Ahmed Cevad Paşa'ya müşîrlik unvanı Mart 1891 tarihinde tevcih edilmiştir. BOA, *DH. SAİD.d*., 2/1006; İnal, *age.,* s. 1478; Gökbilgin*, agm.,* s. 112.
37 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani Devr-i Saltanatı*, C. II, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327, s. 599.

Ahmed Cevad Paşa, 1891 tarihinde Kâmil Paşa'nın azledilmesi ile sadaret makamına getirilmiştir.[38] Paşa'nın bu makama getirilmesi devletin birçok makamında bulunan devlet memurlarını hayrete düşürmüş, zamanın şairlerinin bu konuda beyitler yazmasına sebep olmuştur.[39] Bu esnada Girit valisi olan Paşa, süratle İstanbul'a gelmesi yönündeki emrin üzerine 6 Eylül (1 Safer) tarihinde İstanbul'a gelerek göreve başlamış ve 8 Haziran 1895 (14 Zilhicce 1312) tarihine kadar da bu görevi yerine getirmiştir.[40] Paşa'nın sadrazamlık görevinde bulunduğu sırada devlet yönetimindeki tecrübesizliği ve çalışma arkadaşlarıyla uyumsuzluğu zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Hatta bu durum Amerikan Times gazetesine de yansımış ve dönemin Hariciye ve Adliye nazırlarının isimleri Ahmed Cevad Paşa'nın yerine Sadaret makamı için konuşulmuştur.[41] Ahmed Cevad Paşa, sadrazamlık görevindeyken aylık olarak 50 bin kuruş maaş almıştır.[42]

Cevad Paşa'nın yaklaşık olarak 4 yıla yakın devam eden sadrazamlık görevindeki en önemli konu Ermeni meselesi olmuştur.[43] Öncelikle Merzifon, Yozgat ve Tokat'ta dış güçlerin etkisiyle ayaklanan Ermeniler daha sonra Sason olayını ortaya çıkarmışlardır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da bu olayları kışkırtmak istemeleri iç ve dış basında büyük yankılar uyandırmıştır. Cevad Paşa, bu olaylar sırasında Padişah II. Abdülhamid'den aldığı emirleri yerine getirmekten başka bir şey yapamadığı gerekçesiyle saraya bir layiha sunmuş

---

38 BOA, *DH. SAİD.d*., 2/1006.

39 Bu konuda Merhum Halil Edip'in yazdığı beyit dikkat çekicidir: "Sadra müştak idi pek çok vüzera / Olmadı hiçbiri lâkin dil şad / Adadan sıçradı geldi na gâh / Geçdi bir hamlede ol sadra Cevad", İnal, *age.*, s. 1512.

40 İsmail Hami Danişmend*, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C. 4, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 456-457; Aynı eserde Paşa'nın bu görevden azledilmesi sebebi şu şekilde aktarılmaktadır: "*Ermeni meselesinin şiddetlenmesi üzerine devletlerin müdahalesini önlemek üzere idarî ıslahat yapılmasına lüzum gösteren Cevad Paşa'nın Sadaretten gelen talebi araştırmak için Yıldız Sarayı'nda bir hey'et teşkilini ve bu hey'etçe uygun görülecek taleplerin padişah tarafından mutlaka tasdikini isteyerek saltanat hukukunu sınırlamaya kalkışmış sayılmasıdır".* Aynı eser, s. 457. Paşa'nın Sadarete tayini ile ilgili hattı hümayun için ayrıca bk. İnal, *age.*, s. 1479.

41 BOA, *Y.PRK.EŞA*., 15/44 (H. 14 Şaban 1309 / M. 14 Mart 1892).

42 Ödenecek 50 bin kuruşun altın olarak Hazine-i Hassa-i Şahane-i Emlak-ı Hümayun İdaresinden ödenmesi emredilmektedir. BOA, *ML.EEM.,* 180/88. (H. 2 Şevval 1309/M. 30 Nisan 1892). Ahmed Cevad Paşa'nın sonraki yılda da maaşı yine 50 bin kuruş olup bu maaşın da altın olarak ödenmesi emredilmektedir. BOA, *ML.EEM.,* 196/107. (H. 5 Şaban 1310 / M. 22 Şubat 1893); Aynı yılın devam eden aylarında da bir değişiklik yoktur. BOA, *ML.EEM.*, 199/63. (8 Şevval 1310 / M. 25 Nisan 1893); BOA, *ML.EEM*., 200/96. (H. 5 Zilkade 1310 / M. 21 Mayıs 1893); Pakalın'ın eserinde Sadrazamlık maaşı olarak 75.000 kuruş verildiği belirtilmektedir. Mehmed Zeki Pakalın, "Ahmed Cevad Paşa", *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. VI, Yayına Haz. Ayşe Kavak vd., TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 288.

43 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. ve 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddeleriyle Ermeni meselesinin uluslararası bir duruma gelmesidir. İlgili maddeler için ayrıca bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 395, 423.

sadaret makamının yetkilerinin genişletilmesini talep etmiştir.[44] Esasında Cevad Paşa'nın Ermeni meselesinde takip ettiği siyaset bazı yabancı devletlerde çeşitli şekillerde tenkit edilmiş, bazen de tesir ve tazyik altına alınmak istenmiştir. Ancak bu gibi durumlarda Cevad Paşa konuya hâkim bir devlet adamı olması sebebiyle devletin menfaatine uygun kararlar almıştır.[45]

Tahsin Paşa'ya göre sadarette kaldığı müddet zarfında Padişah'ın mizacına uygun hareket ettiğinden, sevilen sadrazamlardan biri hâline gelmiş, değerini kaybedip gözden düşmemiştir.[46] Zaten Cevad Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi, II. Abdülhamid'in emirlerini tartışmasız yerine getirebilecek bir sadrazama ihtiyaç duymasından kaynaklanıyordu.[47] Ancak Ahmed Cevad Paşa'nın sadaretinin sonlarına doğu Padişah'ın teveccühünü kaybettiği görülmektedir. Ermeni meselesine dair padişaha bir de layiha sunması azledilmesine sebep olmuştur.[48]

Ahmed Cevad Paşa, Girit'te Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meydana gelen çatışma ortamını düzeltmek, asayişi sağlamak için 24 Temmuz 1897 tarihinde yeniden bölgeye görevlendirilmiştir.[49] Paşa'nın Girit Vali Vekilliği döneminde başarılı bir politika izlemesi, bölgeyi iyi tanıması ve daha önce de bahsettiğimiz layihasıyla meydana gelen olayların bastırılmasında isabetli kararlar alabileceği gibi sebepler atanmasında etkili olmuştur. Nitekim Paşa'nın Girit Vali Vekilliği ve Fevkalade Kumandanlığı döneminde adada huzur ve güven ortamı sağlanmıştır.[50] Ancak Cevad Paşa'nın Girit Adası'ndaki bu görevi uzun sürmemiş, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Filistin ve Suriye tarafına seyahat edeceğinden İmparatorun Beyrut'tan karşılanması için görevlen-

---

[44] Özcan, *agm.,* s. 430. Ahmed Cevad Paşa'nın sadarete tayini ve bu görevde bulunduğu süre zarfında yapmış olduğu icraatları konusunda ayrıca bk. Mercan, *agt.,* s. 58-95.

[45] Gökbilgin, *agm.*, s. 112.

[46] Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 44.

[47] Karal, *age.,* s. 297. Ahmed Cevad Paşa da sadrazamlık görevini bu şekilde anladığını, *"Ben sadece bir askerim. Şevketli Efendimiz her ne ferman buyururlarsa anı icraya mecburum."* demek suretiyle ifade etmiştir. Karal, *aynı yer.*

[48] Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK Yayınevi, Ankara 2011, s. 3365; Danişmend, *age.*, s. 457; Reşad Ekrem Koçu, "Cevad Paşa (Ahmed)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1965, s. 3515; II. Abdülhamid "Cevad Paşa'nın maksadı, kendi kararlarını kabule saltanat makamını mecbur etmek ve bu suretle hukukumu elimsen almak olduğunu anladım." diyerek Paşa'yı sadrazamlıktan azletmiştir. Karal, *age.*, s. 298; Ahmed Cevad Paşa'nın azli konusunda kendi anlatımı için ayrıca bk. Pakalın, *age.,* s. 21; Paşa'nın sadaretten azlini gerektiren ve Yıldız Sarayı evrakında bulunan belgeler, kendisi tarafından takdim edilen layiha için ayrıca bk. İnal, *age.*, s. 1485-1503.

[49] Sertoğlu, *age.,* s. 3437; Karal, *age.*, s. 124. Bu dönemde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında klasik gerilla savaşları devam etmekte ve her iki taraftan da pek çok insan hayatını kaybetmekteydi. Osmanlı otoriteleri asayişi sağlamak konusunda ciddi bir harekette bulunmuyorlardı. Cevad Paşa'nın Girit'e görevlendirilmesi durumun düzelmesinde olumlu bir etki yapmamıştır. Karal, *aynı yer.*

[50] Mercan, *agt.,* s. 95; Memduh Paşa'nın, Ahmed Cevad Paşa'yı yeniden Girit Adası'nda görevlendirilmesinin bir sebebinin de İstanbul'dan uzaklaştırılmak gerektiği konusundaki sözleri için ayrıca bk. Pakalın, *age.,* s. 22.

dirilmiştir.[51] 22 Ekim 1898'de İstanbul'dan hareket eden İmparator, maiyetinde bulunan rütbeli memur ve askerlerle birlikte 25 Ekim tarihinde Hayfa'ya ulaşmıştır.[52] Ahmed Cevad Paşa'nın İmparatorla görüşmesi her nedense mahzurlu görüldüğünden İmparator nerelere gidecekse ondan bir merhale ileri giderek gereken hazırlıkların yapılması kendisine telgrafla tebliğ edilmiştir. Bu şekilde Paşa'nın İmparatorla mülakatına imkân bırakılmamıştır.[53] Alman İmparatoru II. Wilhelm'in seyahati Ahmed Cevad Paşa'nın almış olduğu tedbirlerle kusursuz bir şekilde sona ermiştir.[54]

Cevad Paşa, kısa bir süre sonra son görevi olacak 5. Ordu Müşirliğine (mareşalliği) tayin olmuştur.[55] Bu görevini bir buçuk yıl kadar devam ettirebilmiştir.[56] Bir süre önce yakalanmış olduğu tüberküloz hastalığının ağırlaşması üzerine İstanbul'a dönmek için Padişah'tan birkaç kez izin talebinde bulunmuştur. Padişah tarafından Cevad Paşa'nın İstanbul'a giderek tedavi olması için 1 Temmuz 1900 tarihinde izin verilmiştir. Paşa, birkaç gün Şam'da kaldıktan sonra 13 Temmuz 1900 tarihinde İstanbul'a gelmiş, 5. Ordu Müşirliğinden affedilerek emekliye ayrılmıştır. Böylece Ahmed Cevad Paşa'nın memuriyet hayatı 5. Ordu Müşiri iken sona ermiştir. Paşa'nın Şam'da başlayan memuriyet hayatı böylece yine Şam şehrinde son bulmuştur. Paşa bu tarihten sonra fazla yaşamamış ve bir ay kadar sonra erken yaşta vefat etmiştir.[57]

Ahmed Cevad Paşa, Ağustos 1900 (Rebiülahir 1318) tarihinde İstanbul'da Nişantaşı'nda bulunan konağında vefat etmiştir. Paşa, vasiyeti gereği Fatih civarında Emîr Buhârî Türbesi karşısında annesinin ve babasının gömülü bulunduğu kabristana, sonradan da inşa olunan kârgir bir türbeye defnedilmiştir.[58] Türbe Mimar Kemaleddin tarafından 1901 tarihinde yapılmıştır.[59] Türbenin içinde yan yana bulunan iki sandukadan biri Ahmed Cevad Paşa'ya, diğeri ise kız kardeşi Sare Hanım'a aittir. Paşa'nın annesinin ve babasının daha

---

51 Alman İmparatoru II. Wilhelm, Almanların Doğu'ya açılmalarını sağlamak ve yapılması düşünülen Haydarpaşa-Bağdat demir yolunun imtiyazını elde etmek için 1898 yılında İstanbul'dan Kudüs'e gitmek için yola çıkmıştır. Davut Dursun, "Almanya", *TDVİA*, C. 2, DİA Yayınları, İstanbul 1989, s. 515; Karal, *age.,* s. 176-178.

52 İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, Ankara 2006, s. 53.

53 Pakalın, *age.,* s. 22.

54 Mercan, *agt.,* s. 106.

55 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *age.,* s. 42.

56 Özcan, *agm.,* s. 430.

57 Mercan, *agt.,* s. 112-113. Cevad Paşa'nın yaşamış olduğu bu hastalık sürecine yakından vakıf olan Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa eserinde Paşa'nın hastalığı ve ölümü hakkında bilgiler için bk. Pakalın, *age.,* s. 22.

58 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *age.,* s. 42.

59 Yıldırım Yavuz, "Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)", *O.D.T.Ü, Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, Ankara 1981, s. 60. Yine aynı sayfada Ahmed Cevad Paşa'nın türbesine ait bir de görsel bulunmaktadır.

önceden yapılmış mezarları ise güney yönündeki küçük bahçe içinde yer almaktadır.[60] Mehmed Memduh Bey ne askerî paşalardan ne de vükeladan hiç kimsenin cenazeye katılmadığını belirtmektedir.[61] Ancak cenaze töreni ile ilgili Mercan'ın eserinde törene katılan kişiler hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmekte, Memduh Bey'in vermiş olduğu bilgiyi tekzip etmektedir.[62]

Ahmed Cevad Paşa siyasi ve askerî kişiliğinin yanında entelektüel yönü de güçlü olan birisiydi. Özellikle de yurt dışında görev için bulunduğu zamanlarda yapmış olduğu tercümeler, onun bu konudaki ilgisini göstermesi bakımından önemlidir.[63] Okumaya ve kitaplara olan merakı geniş bir kütüphanesinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Ahmed Cevad Paşa, kitaplarından beş bine yakınını dolapları ile Müze-i Hümâyûn Kütüphanesine hediye etmiştir.[64] Sadrazam Ahmed Cevad Paşa koleksiyonu olarak Arkeoloji Kütüphanesine varisleri tarafından 1900 yılında eserler bağışlanmıştır. Koleksiyon; arkeoloji, askerlik, edebiyat, fotoğrafçılık, güzel sanatlar, kimya, matematik, seyahat, tarih, tıp gibi konularda 5.000 ciltten oluşmaktadır.[65]

Ahmed Cevad Paşa; elçi, vali, asker, sadrazam ve bulunmuş olduğu çeşitli görevlerde işini en iyi şekilde yapmış, boş kaldığı her anı en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmıştır.[66] Sadrazamlığı döneminde bile Bâbıâlinin bahçesinde bir kütüphane yaptırmış memurların boş zamanlarında kitap okumalarını sağlamıştır. Bu bina, uzun yıllar Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının idare ve okuma salonu olarak kullanılmıştır. Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında yüksek nişanlarla taltif edilen Cevad Paşa; zeki, çalışkan ve dürüst bir kişiliğe sahiptir.[67] Ahmed Cevad Paşa, sadrazamlığı döneminde 1892 yılında Hazîne-i Evrâkta evrakların muhafazası ve arşivlemede dosya usulü sisteminin uygulanmaya başlanmasını sağlamıştır.[68] Bu uygulama ile Osmanlı Dev-

---

60 Yıldırım Yavuz, "Cevad Paşa Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 419; Türbe girişinin üzerinde yer alan kitabede "Sadr-ı esbak ve yaver-i ekrem merhûm Ahmed Cevad Paşa türbesidir". Koçu, *agm.,* 3516; İnal, *age.,* s. 1509.

61 Mehmed Memduh (Dâhiliye Nazırı), *Esvât-ı Sudûr*, İzmir Vilayet Matbaası, İzmir 1328, s. 45.

62 Mercan, *agt.,* s. 117.

63 Pakalın, *age.,* s. 22.

64 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *age.,* s. 42.

65 Koç, *agm.*, s. 381.

66 Buna en iyi örnek Fabre'den tercüme ettiği "Sema Yahud Kozmoğrafya" isimli eseri, Yunan hududunu tahdid için fen memuru olarak gittiği Preveze'de komisyonlar arasında yapılan görüşmeler esnasında 20 günde tercüme etmiştir. Başka bir örnekte ise Paşa, Karadağ'a elçi olarak gittikten sonra orada boş vakitlerini fotoğrafçılıkla geçirmiştir. Paris'ten fotoğraf malzemeleri getirterek fotoğraf çekmiş, 20 kadar levha hazırlamıştır. Mercan, *agt.*, s. 123-124.

67 Özcan, *agm.*, s. 430; Cevad Paşa'ya hediye edilen nişan ve madalyalar için bk. Pakalın, *age. (C. V),* s. 18-29; BOA, *DH. SAİD.d.,* 2/1007.

68 Yusuf İhsan Genç vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. XXXIX.

leti'nde modern anlamda başlamış olan arşivcilik çalışmalarında önemli bir adım atılmıştır.

Osman Nuri eserinde, Paşa'nın sadaret makamına getirilmesinin iltimas ya da himaye ile değil çalışkan, gayretli ve zeki olmasından kaynaklandığını belirtir. Hatta Paşa'nın özellikle iltimasın düşmanı olduğunu belirten yazar, Paşa'nın kardeşi Şakir Bey'in kaymakamlık makamına gelmek için çalıştığını ve henüz bu makamı hak etmediği gerekçesiyle Paşa'nın kendisine engel olduğunu da ifade etmektedir.[69] Yönetimi ve komutanlığı esnasında azim ve çalışkanlığı ile ön plana çıkan devlet adamlarını teşvik etmiş ve ödüllendirmiştir.[70] Zamanının tanınmış yazar ve gazetecilerinden Ahmed İhsan Tokgöz, Bâbıâlide ziyaretinde bulunmuş Paşa'nın âdeta portresini çizen görüşlerine eserinde yer vermiştir.[71]

2. Ahmed Cevad Paşa'nın Eserleri Üzerine Genel Bir Değerlenme

Ahmed Cevad Paşa; diplomat, devlet adamı ve asker olmasının yanında yazar ve tarihçidir. Aslında tarihçilik konusunda çalışmaları daha özelde bakıldığında askerî tarih ya da Osmanlı askerî tarihi üzerine olmuştur. Paşa eserlerini daha çok memuriyetinin ilk yıllarında ya da komisyonlarda görev yaptığı zamanlarda kaleme almıştır. Paşa'nın edebî çalışmaları bu eserlerle de sınırlı kalmamış, aynı zamanda da daha önce de bahsettiğimiz gibi Yâdigâr isminde bir dergi çıkarmış ve Ceride-i Askeriye'de yazıları yayınlanmıştır.[72] Araştırmacı yönü oldukça gelişmiş, çalışmayı seven, bilgi birikimi yüksek, nazik, son derece güler yüzlü ve samimi bir kişiliğe sahiptir. Pakalın'ın eserinde Ahmed Cevad Paşa'nın basılmış eserleri şu şekildedir:

1- Tarih-i Askerî-i Osmânî (Yeniçeri kıyafetleriyle beraber silah, çadır, tuğ ve sâ'ireyi gösteren mecmûa-i eşkâlde)

2- Tarih-i Askerî Hulâsası

3- Mâlûmâtü'l-Kâfiyye fî Ahvâl-i Memâlik-i Osmaniye

---

69 Osman Nuri, *age.,* s. 598-600.

70 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s. 84-85.

71 *"Vaktin sadrazamı Müşîr Cevad Paşa idi. Girid Kumandanlığından birdenbire sadarete gelmiş ve Abdülhamid'in Şöhretli Said Paşalarını ve Kâmil Paşalarını bir müddet gölgede bırakmıştı. Yâver Bey, biraz sonra beni büyük bir odanın kapısından içeri sevk etti. Burası sadaretin meşhur arz odasıydı. İri bir masanın yanında ayakta, koyu kırmızı fakat uzun fesli, uzun ve koyu kumral sakallı, göğsü nişânlarla dolu, heybetli bir asker duruyordu ve bu Osmanlı Saltanatı'nın 1891 senesi sadrazamı Müşîr Cevad Paşa idi".* Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıraların 1888-1923*, Ahmed ihsan Matbaası, İstanbul 1930, s. 69-70.

72 Mercan, *agt.,* s. 125.

4- Riyâziyenin Mebâhis-i Dakîkası

5- Kimyânın Sanâyi̕e Tatbîki

6- Semâ

7- Telefon

8- Yâdigâr (24 cüz'ü çıkmış bir mecmû̕adır)

Basılmamış eserleri:

1- Tarih-i Askerî-i Osmânî (2 cild, Üniversite Kütüphanesi'nde Yıldız Kitapları arasındadır. TY. Nr. 4178, 6127).[73]

Ahmed Cevad Paşa, bilinen ilk eseri *Mâlûmâtü'l-Kâfiye fî Memâliki'l-Osmâniyye*'yi sarayda görevli olduğu zamanda kaleme almış ve daha önce de belirttiğimiz gibi dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'e takdim etmiştir. 1289 (1872-1873) tarihli İstanbul'da basılan bu eseri 142 sayfadan oluşmaktadır. Eser, coğrafyada kullanılan kelime ve deyimler ile Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetlerine, vilayetlerine, dağlarına, nehirlerine, halkına, ürünlerine, yollarına dair genel bilgileri içermektedir. Ayrıca bazı devlet ricali hakkında bilgiler de vermektedir. Bu eser Sultan Abdülaziz döneminde Askerî İdâdîde ders kitabı olarak da okutulmuştur.[74] Paşa'nın *Tarih-i Askerî Hulâsası* adlı eserinin ilki İstanbul 1291 (1874-1875) tarihinde, ikincisi ise 1311 (1893-1894) tarihinde basılmıştır. Eser, 131 sayfadan oluşmakla birlikte erken dönemden başlayarak XVI. yüzyılın sonuna kadar devletler arasında meydana gelen önemli savaşları ve askerî alanda yapılan düzenlemeleri ihtiva etmektedir.[75]

Cevad Paşa'nın kendi yazdığı eserler dışında Fabre'ye ait *Sema Yahut Kozmografya* adlı eserin çevirisini de yapmıştır. Kitap, yeryüzünün ölçülmesi, aya seyahat, yeryüzünün aydan görünüşü gibi konular içeren çeviri bir eserdir. Rumi tarihe göre 30 Haziran 1296 (12 Temmuz 1880) yılında İstanbul'da basılmıştır. Paşa, bu eseri daha önce de belirttiğimiz gibi Yunan sınır hattının tespiti için görev yaptığı sırada oradaki kütüphaneler içinde Türkçe, Arapça ve Fransızca eserler arasından seçim yaparak çevirmiştir. Cevad Paşa, bu eserin

---

[73] Pakalın, *Son Sadrazamlar*, s. 320; Gökbilgin, *agm.,* s. 112; Özcan, *agm.,* s. 431; Yadigâr adlı dergide çıkan yazılar Ahmed Cevad Paşa editörlüğünde kitap hâlinde basıldığında bazıları yanlış olarak Cevad Paşa'nın yazdığı eser olarak kaydedilmiştir. Bu nedenle Pakalın'ın ve diğer yazarların Paşa'nın eserlerine yönelik verdiği bilgiler yanlıştır. Mercan*, agt.,* s. 132.

[74] BOA, *DH. SAİD.d*., 2/1006; Özcan, *agm.,* s. 431; Bu esere Türk Tarih Kurumunun kütüphanesinden dijital kaynak olarak ulaşılabilmektedir. Müellifi "Yâverân-ı Hazret-i Şehrîyârîden Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ahmed Cevad" olarak yazmaktadır. Ahmed Cevad Paşa, *Mâlûmâtü'l-Kâfiye fî Memâliki'l-Osmâniyye*, Ahmed Midhat Matbaası, İstanbul 1289; Eserin mukaddimesinde "beher cild nihayetinde …" denilmesine göre eserin diğer ciltleri de olması gerekiyorsa da sadece bir cildi mevcuttur. İnal, *age.,* s. 1510.

[75] Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askerî Hulâsası,* Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1311; İnal, *age.,* s. 1510.

kozmografya konusunda yetersiz sayıda eser olması sebebiyle basıldığını ön sözünde belirtmiştir. Ayrıca seçmiş olduğu bu kitabın Osmanlı'da yazılan tercüme kitaplardan iyi olduğunu da iddia etmektedir. Eser 203 sayfadan oluşmaktadır.[76]

Cevad Paşa'nın *Tarih-i Osmanî* isimli eseri Yâdigâr dergisinde yayımlanan yazıların kitaba dönüştürülmüş şeklidir. Eser, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından başlayarak Yıldırım Beyazıt dönemi ile Niğbolu Savaşı'na (1389) kadar olan olayları içermektedir. Ahmed Cevad Paşa, eseri kaleme almasının ilk sebebi olarak her kavmin ilk önce mensup olduğu devlet ve milletin tarihini bilmesinin mühim işlerden olduğunu kabul ederek yazdığını belirtmektedir. İkinci olarak ise o zamana kadar derli toplu bir Osmanlı tarihinin olmayıp her devrin ricali tarafından o dönemin olayları yazılmış ve böylece çok sayıda eser meydana gelmiştir. Bu nedenle bu eserlere sahip olmanın zor ve maliyetli olmasıdır. Ayrıca yazılan eserlerde harita ve planların az bulunmasını da bu eseri kaleme almasının sebepleri arasında saymaktadır.[77]

Paşa'nın *Tarih-i Askerî-i Osmanî* adlı eserinin mukaddimesinde verdiği bilgilere göre eserini 20 kitap 10 cilt olarak kaleme almayı planlamıştır. Ancak üç cilt içerinde beş kitap mevcuttur. Babinger'e göre sıkı sansür sebebiyle kuruluşundan kaldırılışına kadar Yeniçeriler'in tarihini anlatan kitabın birinci cildi çıkmıştır.[78] Osmanlı askerî tarihi ve Türk askerî tarihçiliği açısından önemli bir eserdir. On cilt içinde yirmi kitap hâlinde yazmayı tasarladığı fakat muhtemelen günümüze intikal eden üç cildini yazabildiği eserin ilk cildi 1299 (1881-1882) yılında İstanbul'da basılmıştır ve 304 sayfa, 22 bölümden oluşmaktadır. Yazar, eserinin bu cildinde Yeniçeri Ocağının kuruluşu, teşkilatı, kışlaları, yeniçerilerin çeşitli yüzyıllardaki mevcutları, ulufeleri, kıyafetleri, silahları, âdetleri, isyanları ve nihayet ocağın ortadan kaldırılması ile bu ocağa asker yetiştiren Acemi Ocağının teşkilatından bahsetmektedir. Bu cilt yayımlandığı yıl, yeniçeri kıyafetleriyle silahlarını ihtiva eden albüm şeklinde bir mecmua ile Fransızca olarak Paris'te de neşredilmiştir (*Etat militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos Jours*, 1882).[79] Yazar, eseri hazırlar-

---

[76] Jean Henri Fabre, *Semâ Yahud Kozmografya*, Çev. Ahmed Cevad Paşa, Harbiye Askeri Matbaası, İstanbul 1296, s. I-II (mukaddime); Paşa eseri tercüme etme sebebini şu şekilde izah etmektedir: "*Bugün Avrupa'da en ziyade dikkat olunan madde ulûm ve fünûn-ı esasiyey, avamın anlayacağı tarzda ifade etmek olub ve bu eser dahi o maksad üzerine yazılmış ve hakkaki müellif hakkıyla meramına muvaffak olmuş idüğünden bizde mevcud olan kozmografya kitablarının cümlesi bunun halka edeceği hidmet derecesinde hidmet edemeyeceği derkar ve esr-i mezkûr onlara nazaran hususiyet ve imtiyazı caiz idiği aşikardır*". Fabre, *Aynı yer*.

[77] Mercan, *agt.,* s. 126-127. Ahmed Cevad, *Tarih-i Osmanî*, Cild-i Evvel, İstanbul 1297, s. 1.

[78] Babinger, *age.,* s. 416.

[79] Özcan, *agm.,* s. 430-431.

ken hem Türkçe hem de Fransızca kaynaklardan istifade etmiştir. Fransızca eserler arasında Hammer, Lamartine, Baron de Tott, Baron de Valentini, Baronde Moltke, A. Ubicini, Comte de Bonneval, Montecuculi ve Biaujour gibi müelliflerin eserleri bulunmaktadır.[80] Hazırlanan I. ciltle birlikte bu cildi tamamlayan *Mecmu'a-i Eşkal* isimli eser ise 17 sayfadan oluşup 1299 yılında İstanbul'da basılmıştır. Mecmuada yeniçeri zabitlerinin kıyafetleri ile 42 adet asker resmi, 270 adet çadır ve silahlara ait resimleri yer almaktadır.[81]

Tarih-i Askerî-i Osmânî'nin II. cildi; ikinci, üçüncü ve dördüncü kitaplardan meydana gelmektedir. İkinci cildin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. II. cildin 2 ve 3. kitap bölümlerinin tez olarak transkripsiyonlu çalışması yapılmıştır.[82] Her iki kitap toplamda 77 sayfadan oluşmaktadır. Bu iki cilt birbirinin devamı şeklinde devam etmekle birlikte aynı cilt içerisinde bulunan dördüncü kitap birinci sayfadan başlayarak numaralandırılmıştır. İkinci cildin "Kitâb-ı Sâni" olarak isimlendirilen ikinci kitap bölümünün mukaddimesinde Yeniçeri Ocağının bozulmasıyla Osmanlı Devleti'nin savaşlarda uğrattıkları zararlardan bahsetmektedir.[83] "Fasl-ı Evvel" başlığı altında askerî ıslahatlar hakkında daha önceki devlet adamları tarafından takdim olunan layihaların özetleri yer almaktadır. Bu bölümde geçen layihaların sayısı on altıdır.[84] Ahmed Cevad Paşa "Fasl-Sâni" başlığı altında III. Selim devrinde askeriyenin ıslahı ile ilgili sunulan layihanın özeti, İrâd-ı Cedid Nizâmnâmesi ve İrâd-ı Cedîd Kânûnnâmesi'nin zeyli yer almaktadır.[85] Kitabın "Fasl-ı Sâlis" başlığı altında Nizâm-ı Cedîd Askerinin kurulması, kanunu, sayısının artırılması konuları ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda Levent Çiftliği Kânûnu da yer almaktadır.[86] "Fasl-ı Râbi" bölümünde Nizâm-ı Cedîd Askerinin talimi, üniforması, silahları, Anadolu ve İstanbul'da sayısının artırılması ve Nizâm-ı Cedid Askerinin savaşlarda gösterdikleri yararlılıklarını[87] ve "Fasl-ı Hâmis" bölümünde ise Nîzâm-ı Cedîdin ilga edilmesi ile III. Selim'in

[80] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, İstanbul 1299, s. Sin-Sad.
[81] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî-Mecmû'a-i Eşgal*, İstanbul 1299.
[82] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: TY 4178; Mustafa Emre Şeker, *Ahmed Cevad Paşa'nın Târîh-i Askerî-i Osmanî İsimli Yazma Eserinin Işığında Nizâm-ı Cedîd Dönemi ve Askeri Reformlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.
[83] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâni, s. 1-3.
[84] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâni, s. 4-9. Ahmed Cevad Paşa'nın yorumuna göre bu layihalarda Yeniçerilerin disiplininin bozulmuş olduğundan, artık savaşlarda yararlılık gösteremediklerinden ve bu sebeple ya yeniden düzen ve disiplinlerinin sağlanması ya da yerlerine yeni bir ordu kurulması gibi konulara değinilmiştir.
[85] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâni, s. 10-20.
[86] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâni, s. 21-33.
[87] Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâni, s. 34-49.

öldürülmesi konuları ele alınmıştır.[88] Aynı cildin ikinci kitabında yani "Kitâb-ı Sâlis" bölümünde yeniçeriler dışında kalan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen ve bir çeşit redif askeri demek olan askerî birliklerden bahsedilmektedir.[89]

II. cildin son bölümü olan dördüncü kitap yani "Kitâb-ı Râbi" yedi fasıldan ve 119 sayfadan meydana gelmektedir. Konu anlatımı yapılırken dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Askerî düzenlemelerin anlatıldığı bölümlerde konuyla ilgili Hatt-ı Hümayunların suretleri de kitapta yer almaktadır.[90] Birinci fasılda, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyenin kurulması, Seraskerlik Teşkilatı ile asker kışlalarının oluşturulması; ikinci fasılda, yeni oluşturulan bu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye askerinin İstanbul ve taşrada sayısının artırılması; üçüncü fasılda, Asakir-i Mansurenin oluşturulmasından 1259 senesinde kadar yapılan askerî düzenlemeler; dördüncü fasılda, 1241'den 1259 senesine kadar ordunun ihtiyaç ve masrafının ne şekilde karşılandığı; beşinci fasılda Hassa ordusunun teşkil edilmesi; altıncı fasılda Redif askerlerinin teşkili ve nizamı ve son olarak yedinci fasılda ise askerî teşrifat ve askerî erkanın elkabları anlatılmaktadır.[91]

Eserin üçüncü cildi de beşinci kitaptan meydana gelmekte olup yazma hâlinde bulunmaktadır. Eserde, Sultan Abdülmecid Han dönemindeki Osmanlı askerî teşkilatına dair yapılan askerî ıslahatlar anlatılmaktadır. Orduların teşkili, Hassa ordusu erkan ve ümerası, Dar-ı Şurâ-yı Askerînin ıslah ve teşkili, gayrimüslimlerden asker alımı meselesi gibi konular yer almaktadır. Ayrıca Abdülmecid dönemi olaylarının fihristi, seraskerlerin cedveli, Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu, Arabistan, Irak ve Hicaz orduları müşirleri ve Dar-ı Şûrâ-yı Askerî Başkanı olan müşirleri içermektedir. Eser, yazma olarak İstanbul Üniversitesi T- 6127'de kayıtlı olarak bulunmaktadır.[92]

Ahmed Cevad Paşa'nın toplamda üç ciltten meydana gelen bu eseri, Osmanlı askerî tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Özellikle eser, bu alanda yazılmış olan gerek Kanunname ve gerekse de layihaların özetlerinin bir eserde toplanmış olması bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde mevcut durumun

---

88 Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâni, s. 50-58. Ahmed Cevad Paşa, bu bölümde öncelikle Anadolu'da ve Rumeli'de Nizâm-ı Cedîd sisteminin yayılması konusunu kaleme almıştır.

89 Piyâde askerleri, Azaplar, Sekbânlar, Hisarlılar, Müsellemler, Yörükler ve Voynuklar anlatılmıştır. Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Sâlis, s. 60-75.

90 Örnek Hatt-ı Hümayunlar için bk. Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Râbi, s. 36; 51; 91.

91 Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Râbi, s. 1.

92 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: TY 6127; Ahmed Cevad Paşa'nın bu eser için yazmayı düşündüğü diğer kitaplar ve muhtevaları için ayrıca bk. Mercan*, agt.,* s. 129-130.

düzeltilebilmesi için hazırlanan ve öneri niteliğindeki bu layihalarla düşüncelerini ileri süren devlet adamları olmuştur. İşte bu noktada devletin kurtuluşu için fikir yürüten önemli devlet adamlarından biri de Ahmed Cevad Paşa'dır. Eserinde sadece devlet adamlarının düşüncelerine yer vermemiş, aynı zamanda yeri geldikçe konu ile kendi yorumlarını da eklemiş konu ile ilgili hattı hümayunları da yeri geldikçe kullanmıştır. Yazar böylece konu ile ilgili padişahların bizzat düşüncelerine de yer vermiştir. Aynı zamanda 2. cildin 4. kitabında Keçecizâde İzzet Molla'nın II. Mahmud'un yeni orduyu kurma konusunda göstermiş olduğu çabalarından dolayı onu övdüğü bir de kaside yer almaktadır.[93]

Cevad Paşa, bu eserinde Osmanlı askerî yapısını Yeniçeri Ocağının kuruluşundan kaldırıldığı tarih olan 1826'ya kadarki gelişimi ve ocağın bozulmasına yönelik teşkilat yapısı ile anlatırken aynı zamanda özellikle de bozulmasına yönelik düşüncelerini de dile getirmiştir. Paşa, bu konuda ya ocağın ıslah edilerek yeniden düzen ve disiplinin sağlanmasının temin edilmesi gerektiğini ya da ocağın kaldırılarak yerine yeni bir ordunun kurulması yönündeki düşüncelerden eserinde uzun uzadıya bahsetmesine bağlı olarak köklü bir askerî değişimi savunduğu sonucuna ulaşabiliriz. Paşa'nın özellikle askerî reformları ve bu reformlara bağlı olarak yeni kurulan askerî sistemin teşkilat yapısını ve kanunlarını eserine alarak modern Osmanlı ordusunun bir anlamda meşruluğunu ön plana çıkarma gayreti de önemlidir. Ahmed Cevad Paşa, kaleme aldığı bu eserinde, dönemin kaynaklarını da eleştirel bir dille irdeleyerek bilgilerin doğruluğunu bir tarihçi gibi kontrol etmiştir.[94]

Ahmed Cevad Paşa, yazmış olduğu eserlerinde asker kimliğine bağlı olarak bir tarih yazımı içerisinde olmuştur. Paşa, eserini kaleme alırken askerî sitemi tarihsel süreç içerinde vermekle kalmamış, aynı zamanda kullanmış olduğu yerli ve yabancı kaynaklarla mukayese yapma yoluna da gitmiştir. Esasında yazılmış oldukları dönemin şartlarını düşündüğümüzde, II Abdülhamid döneminin yayında sansür uygulamalarına karşın kendisinin de eleştirel yorumlarının yer alması ayrıca dikkat çekicidir. Ancak Paşa'nın Yeniçerileri anlattığı kitap dışında diğerleri yazma eser olarak kalmıştır. Esasında kendisinin de bir asker olması ve bizzat 93 Harbi'nde cephede görev yapmış olması sebebiyle konulara daha vâkıf olmasını ve tecrübelerini de dile getirmesini sağlamıştır.

---

93 Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmanî*, Kitâb-ı Râbi, s. 9-16.

94 Örneğin Cevad Paşa eserinde Nuri Bey Tarihi, Cevdet Tarihi, Nâima Tarihi, Netâyicü'l Vukûat, Aynî Ali Efendi Risâlesi (Yörükler ve Müsellemler kısmı), Celal Paşa Mecmuasından (Voynuklar kısmı), Tâcü't-Tevârih gibi yerli eserler ile Marsigli ve Juchereaux de Saint-Denys gibi yerli ve yabancı yazarların eserlerinden faydalanmıştır. Şeker, *agt.,* s. 19.

Eserinin bir cildini ayırdığı Yeniçeri Ocağını anlatırken ortaya koymuş olduğu üslupta özellikle Paşa'nın bu eleştirel yönünü görebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi asker kökenli olmasının da etkisiyle eserlerinde daha çok askerî tarihin faydacılık yönünü ortaya çıkarmıştır. Çalışmalarında müzelerden ve envanterdeki silahlardan da doğrudan faydalanmış olması ve aynı zamanda yapmış olduğu yayınlara bunları özel olarak çizdirerek eklemesi eserin anlaşılırlığı açısından önemlidir. Paşanın eserlerini değerlendiren bir çalışmada, harekâtların ele alındığı bölümlerde bir tarihçi olarak olayları mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde ifade etmeye çalışırken bir asker olarak savaş prensipleri çerçevesinde analiz ettiği vurgulanır. Aynı zamanda bir askerî eleştirmen olarak teknik analizden çok da uzak olmayan değerlendirmelerde bulunmuştur.[95]

Ahmed Cevad Paşa'nın Osmanlı askerî tarihi üzerine yazmış olduğu bu kıymetli ve külliyatlı eserler dışında farklı konularda kaleme almış olduğu eserler de mevcuttur. Mısır işlerine dair 1839 yılından 1894 yılına kadar çıkmış irâde-i seniyyelerin muhtevasını içeren *Mısır Mesâlihine Da'ir İrâdât-ı Seniyye* adlı yazma eseri 15 ciltten meydana gelmektedir.[96] Ahmed Cevad Paşa'nın *Mecmû'atü's-Sanayi'* adlı kimya ile ilgili dört fasıl ve kırk bâbdan meydana gelen eseri 98 varaktan oluşmaktadır.[97] Arşivden tespit ettiğimiz bir belgede Ahmed Cevad Paşa'nın bu eserleri dışında daha önce ismi çok fazla geçmeyen bir eserinin daha olduğu görülmektedir. Bu eser, Paşa'nın çoğaltılması ve yayınlaması konusunda izin talebini içeren *"44-45 Rusya ve Devlet-i Aliyye Seferi"* adlı kitabıdır.[98] Kitabın başlığı göz önünde bulundurulduğunda içeriğinin 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nı konu edindiği anlaşılmaktadır. İlgili kitap hakkında bu bilgi dışında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Ahmed Cevad Paşa, Yâdigâr isimli bir de dergi çıkarmıştır. 15 günde bir çıkan derginin ilk sayısı Ekim/Kasım 1879 tarihlidir. Yâdigâr adı ile neşrine başladıkları derginin 24. sayısına kadar neşrine muvaffak olmuştur.[99] Dergide tarih, matematik, sanayi, ahlak, kimya, edebiyat konularında yazılar yayınlanmıştır. Sonrasında dergide çıkan yazıların editörlüğünü yapmış ve onları kitap

---

95 Bülent Durgun, "Ahmed Cevad Paşa ve Askerî Tarih Yazımı", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 3/1, 2022, s. 63.

96 TTK Kütüphanesinde No: Y/1024. Eserin 11 ve 12. ciltleri kütüphanede mevcut değildir. Eser TTK tarafından 1975 yılında toplamda 13 cilt olarak Füreya Koral'dan satın alınmıştır. Mercan, *agt.,* s. 130.

97 Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 3332'de kayıtlıdır. Mercan'a göre eser muhtemelen *Kimyanın Sanayi'e Tatbikini Hâvi Mebâhis-i Müfide* adlı eserin istinsah edilmiş nüshasıdır. Mercan, *agt.,* s. 131.

98 BOA, *MF.MKT,* 207/32. (H. 1311/M. 1894)

99 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *age.,* s. 42.

hâline getirmiştir.[100] Dergide tarih konusunu içeren yazılar Ahmed Cevad Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Paşa'nın bu alanda yazmış olduğu yazılar iki ana başlık altında toplanmaktadır. İlki Osmanlı tarihi ile ilgili olan ve "Osmanlılar", ikincisi de askerî tarihle ilgili olan ve Yunan ve Roma döneminden itibaren başlayan "Tarih-i Askerî" başlığıdır.[101] Ahmed Cevad Paşa aynı zamanda Harbiye Nezareti bürolarından Muhasebât Dairesinin Yedinci Şubesi tarafından pazartesi ve perşembe günleri olarak haftada iki gün yayınlanan Cerîde-i Askeriye adlı dergide hem yöneticilik yapmış hem de köşe yazıları yazmıştır. 1864 yılında yayın hayatına başlayan bu dergide askeriyeye ait resmî konular ile harp haberleri, askerlik tekniği ve millî savunmaya yönelik konuları içeren yazılar kaleme alınmıştır.[102] Paşa, 13 Mayıs 1881 tarihli 44. sayıdan 2 Mart 1882 tarihine kadar bu dergide yazılar yazmıştır.[103]

Sonuç

Ahmed Cevad Paşa, memuriyet hayatı boyunca çeşitli rütbelerde ve görevlerde bulunmuş mevkice en yüksek makam olan sadrazamlık görevini de ifa ederek devlete en iyi şekilde hizmet etmeye çalışmıştır. Çeşitli bölgelerde askerî kumandanlıklar ve elçilik görevlerini de yerine getirmiştir. Çok sayıda nişan ve madalya ile ödüllendirilmiştir. Paşa bir yandan memuriyet görevini yerine getirirken bir yandan da kitaplar telif etmiş, dergiler çıkarmıştır. Elbette ki Paşa'nın bu çalışmaları bilim ve kültür hayatımıza önemli katkılar sağlamıştır.

Ahmed Cevad Paşa'nın Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve İtalyanca gibi yabancı dilleri bilmesi sayesinde yabancı kaynaklara erişimini ve bu kaynaklardan faydalanmasını sağlamış, bu sayede eserlerinde karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısı ortaya koyabilmiştir. Askerî-bürokratik kariyerinin başarılı olmasının yanında ilmî açıdan da derin bir bilgiye sahip olması farklı türlerde eserler ortaya koymasını sağlamıştır. Bu nedenle özellikle de Osmanlı askerî tarih çalışmaları alanında önde gelen isimlerden olmasını sağlamıştır.

---

[100] İnal, *age.,* s. 1510; Bunlardan bazıları şunlardır: *Haritalı ve Musaver Tarih-i Osmani, Sema namında olan kozmoğrafya, Arz, Rusya ve Devlet-i Aliyyenin 44 – 45 seferi, Kimyanın Sanayi'e Tatbiki, 1700 senesine kadar Osmanlı olan vukuatı Askeri Hulasası, Telefon ve Fotoğraf, Riyaziyenin mebahis-i dakikası ve Kirli Cıkı Ham Hikâye.*

[101] Mercan, *agt.,* s. 132.

[102] Hamit Pehlivanlı, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini*, Ankara 1992, s. XIV.

[103] Ahmed Cevad Paşa'nın Cerîde-i Askeriye Dergisi'nde yazdığı yazılar için ayrıca bk. Mercan, *agt.,* s. 133-135.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Maarif Nezâreti/Mektubi Kalemi (MF.MKT)

207/32.

Dahiliye Defterler (DH. SAİD.d.)

2/1006.

Dahiliye/Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM)

2/17.

Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)

4/108; 15/44.

Maliye Nezareti / Emlak-ı Emiriyye Müdürüyeti (ML.EEM.)

180/88; 196/107; 199/63; 200/96.

Yıldız / Esas Evrakı (Y.EE.)

111/1.

Yıldız / Umumi (Y.PRK.UM.)

15/60.

Haritalar (HRT.h.)

443; 444.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (1289/1872), nr. 27.

http://ktp.isam.org.tr/pdfsal/D02467128900000027.pdf (19.08.2022).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (1290/1873), nr. 28.

http://ktp.isam.org.tr/pdfsal/D02467129000000028.pdf (19.08.2022).

Basılı Eserler

Ahmed Cevad Paşa, *Málûmâtü'l-Kâfiye fî Memâliki'l-Osmâniyye*, Ahmed Midhat Matbaası, İstanbul 1289.

https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=295352&dkymId=3109 29.08.2022).

_____, *Tarih-i Askerî Hulâsası,* Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1311. https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=243591&dkymId=409 (29.08.2022).

_____, *Tarih-i Osmanî*, Cild-i Evvel, İstanbul 1297.

_____, *Tarih-i Askerî-i Osmanî-Mecmû'a-i Eşgal,* İstanbul 1299.

_____, *Tarih-i Osmanî,* Kitâb-ı Sâni, Kitâb-ı Sâlis, Kitâb-ı Râbi.

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty04178.pdf (12.09.2022).

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Budak, Nur, *Ahmed Cevad Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Evvel) Adlı Kitabının Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2016.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, C. 3, Yayına Haz. İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul 1975.

Çoban, Ahmet Hilmi, *Ahmet Cevat Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Râbi') Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C. 4, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul 2011.

Devrim, Şirin, *Şakir Paşa Ailesi*, Çev. Semra Karamürsel, Doğan Kitap, İstanbul 2010.

Durgun, Bülent, "Ahmed Cevad Paşa ve Askerî Tarih Yazımı", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 3/1, 2022, s. 51-66.

Dursun, Davut, "Almanya", *TDVİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 510-520.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Fabre, Jean Henri, *Semâ Yahud Kozmografya*, Çev. Ahmed Cevad Paşa, Harbiye Askeri Matbaası, İstanbul 1296.

https://www.loc.gov/resource/amedhamid2.0004231/?sp=7&st=image (31.08.2022).

Genç, Yusuf İhsan vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Cevad Paşa, *İA*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1963, s. 111-113.

Gönçer, Süleyman, *Afyon İli Tarihi*, C. II, Yayına Haz. Ahmet İlaslı, Afyon 1991.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, "Ahmed Cevad Paşa", *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C. III, İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. -1473-1534.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Koç, Havva, "Arkeoloji Kütüphanesi", *TDVİA*, C. 3, DİA Yayınları, İstanbul 1991, s. 381.

Koçu, Reşad Ekrem, "Cevad Paşa (Ahmed)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1965.

Mehmed Memduh (Dâhiliye Nazırı), *Esvât-ı Sudûr*, İzmir Vilayet Matbaası, İzmir 1328. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/514/197111380.pdf?sequence=1&isAllowed=y (25.08.2022).

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. 1, 6, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mercan, Mehmet, *Sadrıazam Ahmed Cevad Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, Ankara 2006.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani Devr-i Saltanatı*, C. II, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/576 (23.08.2022).

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Özcan, Abdülkadir, "Cevad Paşa", *TDVİA*, C. 7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 430-431.

Öztürk Necdet-Yıldız Murat, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları, Osmanlı Tarihçileri-Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Pakalın, Mehmed Zeki, "Cevad Paşa (Ahmed Cevad Paşa)" *Sicil-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi,* C. V, Yayına Haz. Özen Tok, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 18-29.

_____, "Şakir Paşa (Mehmet Şakir Paşa)", *Sicil-i Osmanî Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi,* C. XVII, Yayına Haz. Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 69-70.

_____, "Ahmed Cevad Paşa", *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. VI, Yayına Haz. Ayşe Kavak vd., TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 281-335.

Pehlivanlı, Hamit, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini*, Ankara 1992.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK Yayınevi, Ankara 2011.

Şeker, Mustafa Emre, *Ahmed Cevad Paşa'nın Târîh-i Askerî-i Osmanî İsimli Yazma Eserinin Işığında Nizâm-ı Cedîd Dönemi ve Askeri Reformlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

Tokgöz, Ahmed İhsan, *Matbuat Hatıraların 1888-1923*, Ahmed ihsan Matbaası, İstanbul 1930.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. II, Yayına Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Türkmen, Zekeriya, "Müşîr", *TDVİA*, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 160-161.

Uçarol, Rifat, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881), *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri,* Ankara 1986, s. 210-240.

Yavuz, Yıldırım, "Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)", *O.D.T.Ü, Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, Ankara 1981.

_____, "Cevad Paşa Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 419-420.